

Struktura jaza in samopodobe

JANEK MUSEK

POVZETEK

V zgodovini moderne psihologije beležimo več poskusov, da bi odkrili sestavine jaza in samopodobe. Med avtorji teh poskusov so npr. James, Freud, Jung, Mead, Sullivan, Rogers, Berne in drugi. Tako se je razvila nekam nepregledna in zapletena podoba raznih kategorij, struktur, instanc, arhetipov, personifikacij, vlog, stanj idr. Teoretsko pojmovanje jaza je postalo skoraj kaotično, če ne že kar himerično.

To nepregledno situacijo pa je moč prevladati, če integriramo pojmovanja jaza v okvir kognitivne psihologije. Vidike in komponente jaza ter samopodobe moramo pojmovati kot posamezne kognitivne sheme, ki so organizirane znotraj hierarhično razvejane sheme jaza.

V sestavku so prikazani rezultati multivariantnih analiz individualne strukture samopodobe. Faktorske in klastrske analize so pokazale več pomembnih dimenzij, ki sestavljajo psihološki prostor posameznikovega jaza. Med glavnimi dimenzijami, ki smo jih odkrili, so: pozitivni nasproti negativnemu jazu, moški nasproti ženskemu jazu, zreli nasproti nezrelemu jazu, materialni nasproti duhovnemu jazu, bližnji nasproti oddaljenemu jazu, nevarni nasproti neškodljivemu jazu in nekonformni nasproti konformnemu jazu.

ABSTRACT

THE STRUCTURE OF THE SELF CONCEPT

Many attempts were made in the history of modern psychology have been to reveal the components of the self, including the contributions of prominent authors (James, Freud, Jung, Mead, Sullivan, Rogers, Berne and others). As a consequence, a complex and unclear theoretical picture of the self emerged, containing a variety of different categories, structures, instances, archetypes, personifications, roles, states and so on. The conceptualization of the self or self-concept became rather chaotic or even chimeric.

This odd situation could be surmounted by the integration of the theory of self into a theoretical framework of cognitive psychology. Different aspects and components of self-concept should be regarded as cognitive schemata organized within the complex and hierarchically structured self schema.

An exemplary individual structure of the self-concept was analyzed by means of various multivariate methods. A clear and distinct structure of dimensions of the self-concept was found on the grounds of cluster and factor analyses. The main dimensions which constitute the psychological space of the self are: the positive versus negative self, the masculine versus feminine self, the mature versus immature (un-grown) self, the material versus spiritual self, the real (close) versus remote self, the dangerous versus friendly self and the nonconforming versus conforming self.

OSEBNOSTNO JEDRO

Po stari predstavi ima osebnost svoje "jedro". Gre za pojmovanje, da pripada nekaterim delom ali strukturam osebnosti nekako osrednje mesto v celotni zgradbi osebnosti; strukturam, ki naj bi bile centralne, jedrne, ki naj bi nadzirale druge dele osebnosti in obnašanja. V psihološki tradiciji se je uveljavil naziv za te strukture in je tudi že prešel v širšo uporabo. Je zgovoren, saj v izvirnem pomenu označuje osebo (ali osebnost) v "prvi osebi". Zaimek **jaz** je postal v nekoliko prenesenem pomenu oznaka za takšno jedrno strukturo osebnosti. Še nekoliko bolj filozofsko zveni drug pojem, ki ga uporabljamo v zvezi s temi jedrnimi deli osebnosti - pojem **sebstva**. Kot vidite, gre za samostalni, izpeljan iz besede "sebe"; seveda pa to ni beseda, ki bi bila kdajkoli zares živa - kot je npr. beseda "oseba". Je pa vendarle dovolj uveljavljen in morda tudi dovolj posrečen strokovni izraz. Tudi če ga ne bi bilo (točno rečeno ga navsezadnje res "ni bilo"), bi ga morali iznajti, tako kot so nekoč rekli za "ranjko Avstrijo", drugače namreč ne bi imeli izraza, s katerim bi lahko dobro prevedli nemški "Das Selbst" ali angleški "the self". Nekaj časa bi morda zadostoval dobri, stari "jaz". A kaj, ko so tuji avtorji nenadoma začutili, da bi bilo treba razlikovati med "selfom" in "običajnim" jazo (me, I - spet seveda v substantivnem pomenu). Recimo npr., da pridemo kot recimo Carl Gustav Jung do spoznanja, da je "jaz" (das Ich) dober izraz za središče zavestnega dela osebnosti; toda če po našem mnenju obstaja še (nezavedno) središče celotne osebnosti, neki prikriti in malo skrivnostni "globinski" jaz, in če rečemo, češ, tega pa imenujmo "das Selbst", potem, če ne drugega, vsaj spravimo v zadrego vse prevajalce iz jezikov, ki ne poznajo prvega sklona za substantivni "sebe". In natančno tako je tudi s slovenščino. Vsi skloni so tu, od roditeljskega do instrumentalnega: "sebe, sebi, sebe, pri sebi, s seboj", le nesrečni nominativ, ki bi ga zdaj tako potrebovali, se je povsem izgubil. Nemec najde svoj "Selbst" in Anglež svoj "self", le v slovenščini je pri roki samo nesrečni "jaz" (oziroma ustrezni osebni zaimki za druge osebe). Znanost take praznine ne more trpeti in zdaj, ko smo iznašli "sebstvo", lahko začutimo olajšanje.

Šalo na stran. Jaz in sebstvo namreč označujeta dogajanja, ki so v sklopu osebnosti izredno pomembna. Že filozofska psihologija je pojem jaza povezovala s človekovim samozavedanjem in z občutjem samoidentitete. Pomeni ji osebo, v kolikor ta pojmuje samo sebe in doživlja samo sebe kot subjekt; jaz je to, kar "ve, da je" in "kar ve, da ve, da je". Za Descartesa je jaz drugo ime za misleči subjekt, celo drugo ime za umsko substanco nasploh ("res cogitans"¹). Vemo pa, kako tesno je Descartes povezal mišljenje, bivanje in samozavedanje, saj ni kar tjavdan zapisal svojega "mislim, torej sem". Tudi pri drugih filozofih pomeni jaz osebo kot misleči subjekt, zlasti kolikor se ta

¹ Dobesedno "misleča stvar", torej duh, ideja, za razliko od "res extensa", "raztezno stvar", ki pomeni materijo.

pojmuje kot izvor lastnega delovanja in kot nosilec lastnega delovanja - kot tisto, kar je v tem delovanju identično in stalno. V tem pojmovanju se npr. nemški filozof Immanuel Kant ne razlikuje veliko od indijskega filozofa in razlagalca Šankare. Za oba je jaz poslednji subjekt mišljenja, ki ga več ni mogoče opredeljevati z nobenim nadaljnjim subjektom; je subjekt delovanja, ki si ga ni mogoče predstavljati kot predikat kakega drugega subjekta. To zveni precej težavno, a se da razumeti: o katerikoli stvari, ki jo mislim, lahko rečem, da sem jaz kot subjekt mišljenja tisti, ki jo misli (čuti, hoče, doživlja...). Prav o tem subjektu pa tega ni mogoče več reči, on je tu, njega ne misli noben nadaljnji subjekt. Tudi če kdo ali nekaj misli o tem subjektu, o jazu, tedaj misli v bistvu o samem sebi.

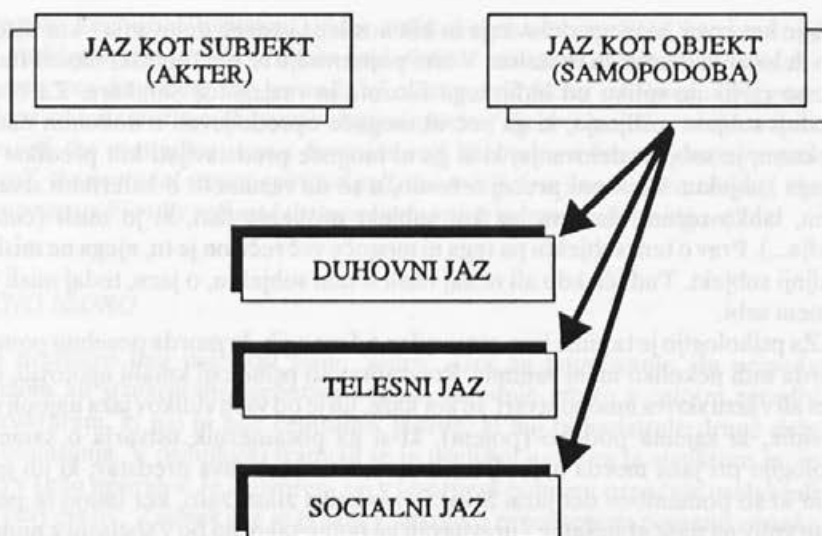
Za psihologijo je ta vidik jaza samo eden od mnogih. Je morda posebno pomemben, a morda tudi nekoliko manj zanimiv. Pravzaprav so psihologi kmalu ugotovili, da se za jazom ali v jazu skriva mnogo stvari. In kot kaže, jih je od vseh vidikov jaza najbolj zanimal tisti vidik, ki zajema podobo (pojem), ki si ga posameznik ustvarja o samem sebi. Psihologijo pri jazu morda najbolj zanima vsebina in narava predstav, ki jih gojimo o sebi in ki so pomemben del jaza. Stvar je zanimiva zlasti zato, ker imajo te predstave močan vpliv na naše obnašanje - uravnavali ga bomo tako, da bo v soglasju z njimi. Nima jedrnega položaja samo jaz kot dejavni subjekt našega delovanja, kot njegov "čisti" **akter**, tudi samopodobi in njenemu delovanju gre neka osrednja vloga pri osebnosti in pri regulaciji obnašanja.

VSI NAŠI JAZI

Psihologi so zgodaj postali pozorni na različne - deloma že omenjene - aspekte jaza. Med zgodnjimi analizami jaza, ki jo zlasti pogosto navajajo, in to povsem zaslužno, je razčlenitev, ki jo dolgujemo ameriškem filozofu in psihologu Williamu Jamesu (še enemu od "očetov" psihologije).

Po Jamesu moramo najprej razlikovati dva vidika jaza. Po eni strani imamo jaz kot subjekt; tu gre za jaz, ki deluje kot akter, nosilec delovanja. Po drugi strani imamo jaz kot objekt, kot podobo, ki si jo jaz ustvarja o samem sebi. No, če zaposluje filozofsko misel morda predvsem prvi aspekt jaza, je psihološko posebno zanimiv drugi aspekt. Zanimivo je npr. to, da (vsaj tako meni James) podobe o sebi ne moremo pojmovati le kot predstavo, ki jo ustvarimo o sebi kot o delujočem subjektu, čeprav zajema seveda tudi te predstave. Psihološko gledano je namreč jaz zlasti to, kar mislimo o sebi, da smo in - v smislu, ki se ga je James zelo dobro zavedal, tudi to, kar želimo pokazati, da smo.

Ta psihološki vidik podobe o sebi po Jamesu ne vključuje samo pojmovanj in predstav, ki jih imamo o sebi kot miselnem, psihičnem, duhovnem bitju. To je le del jaza, namreč spiritualni jaz. Po Jamesu vključuje jaz vse, kar posameznik po pravilu misli o sebi in to je veliko več kot le duhovni del samopodobe. Bistven del samopodobe so naše predstave in pojmovanja, ki jih imamo o lastnem telesu - telesni jaz. In ne samo to, del naše samopodobe so pojmovanja in predstave, ki jih imamo o tem, kaj drugi mislijo o nas in o tem, kako naj samega sebe predstavimo in prikažemo pred drugimi, na socialnem prizorišču. To je socialni jaz, ki po Jamesu ne nastopa v eni sami, stalni obliki - toliko je socialnih jazov, kolikor je ljudi in skupin, na katerih mnenje kaj damo in za katere domnevamo, da od nas karkoli pričakujejo. In včasih je težko razmejiti socialni jaz od telesnega; npr. naše predstave o videzu in oblačenju segajo nekako na obe področji.

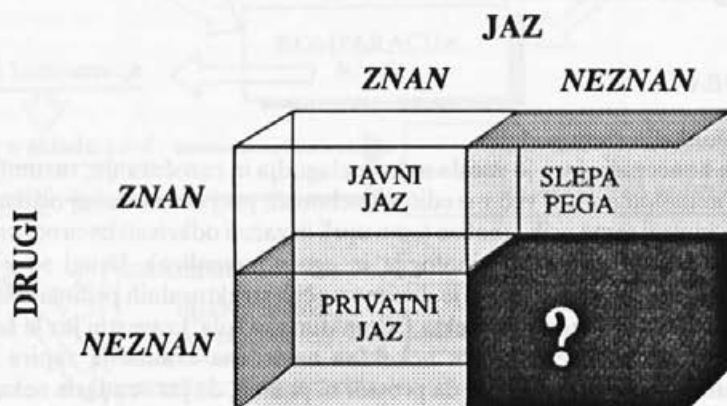
Slika 1. Jamesovo pojmovanje jaza.

Psihološki del jaza, jaz kot objekt, je odtlej postal izjemno pomemben predmet raziskovanja v psihologiji. Pri tem se moramo zavedati, da se na ta pojem veže več različnih strokovnih izrazov. Med najpomembnejšimi so izrazi **samoidentiteta**, **samopojmovanje** (pojem samega sebe, pojem jaza, angl. "self- concept"), **samopodoba** (podoba o sebi) in **shema o sebi** (shema jaza, "self-schema").

Med starejšimi avtorji, ki so poleg Jamesa pomembno prispevali k razvijanju pojma jaza, je zlasti Sigmund Freud. Tudi on se je poigral z zaimki. Jazu je prisodil vmesno mesto v osebnostni strukturi, položaj, ki posreduje med globinskimi nagonskimi impulzi **onega** in zahtevami okolja, ki se pozneje ponotranjijo v najmlajši intrapsihični instanci - nadjazu. V jazu je po Freudu sedež zavestnega delovanja in samozavedanja, vendar je prav Freud jazu v mnogočem odrekel osrednje mesto. Jaz ni izvorna instanca osebnosti, je sekundarna instanca in je videti včasih bolj igrača v rokah onega in nadjaza, kot da bi se pulila za to, kdo ga bo bolj dobil v roke. Celotno del jaza samega je po Freudu nezaveden.

Če je Freud opozoril na nezavedne aspekte jaza, torej "samopodobe", je hote ali ne hote odprl vrata novemu vidiku jaza. Temu aspektu so nekateri rekli kar ne-jaz, vseboval pa naj bi vse tiste lastnosti, ki jih imamo, pa zanje ne vemo, da jih imamo, ker jih ne maramo. Ne samo to, to so lastnosti, ki se nam dobesedno upirajo in nočemo niti misliti na to, da bi jih sploh lahko imeli. Seveda je nekoliko protislovno, če rečemo, da so te lastnosti na neki način del naše samopodobe. In kako naj jih odkrijemo, če pa je zanje značilno prav to, da so potlačene? Pa ni tako težko; navadno zadostuje, da pomislimo na lastnosti, ki se nam zdijo najbolj zavržene, nevredne. Skušajte opisati, kakšen naj bi bil nekdo, ki je takšen, kakršen bi si vi najmanj želeli biti. Ta opis bo kar blizu vašemu ne-jazu oziroma "nezaželenemu jazu". Pri tem ne bo verjetno prav nič tolažilno spoznanje, da je kak delec tega ne-jaza, ki ga za nič na svetu nočemo priznati in ki ne vemo zanj, morda dobro znan drugim ljudem. Ne pozabimo, da našo samopodobo kot senca spremlja podoba, ki jo imajo drugi o nas. Vendar imamo pri roki

protitolažbo: tudi drugi ne vedo nekaterih stvari o nas, ki pa jih mi vemo. Tudi to je lahko aspekt jaza, ki se bolj ali manj ujema z oznako "zasebnega" ali "privatnega" jaza.

Slika 2. Zavestni in neznani aspekti samopodobe in predstave drugih o nas.

Nove aspekte jaza, če na kar pravcate "jaze v jazu", je dodal Carl Gustav Jung. Omenili smo že, da je prav Jung poudarjal razliko med **jazom** kot središčem zavestnega dela osebnosti in **sebstvom** kot dejanskim, globinskim jedrom osebnosti. Jung je dalje ugotavljal, da se v duševnosti posameznika oblikujejo številne globinske (kolektivnemu nezavednemu pripadajoče) predstave o osebnostnih likih, ki so sestavni del celotne, sebstvu podrejene osebnosti. Te predstave, ti **osebnostni arhetipi** pomenijo globoko zasidrane podobe: podobo popolnega sebstva (arhetip sebstva), podobo socialne, javno funkcionirajoče osebnosti (arhetip persone), podobo potlačene, nagnoske, negativne biti (arhetip sence), globinsko podobo ženske in moškega (arhetipa anime in animusa), naših spolnih "komplementarnih" narav. Ti arhetipi so oblikovani kot relativno avtonomne celote znotraj osebnosti in imajo lahko velik vpliv na obnašanje posameznika (ne da bi se on tega zavedal).

Nekaj pozneje je ameriški psihiater Sullivan (1953) skrbno analiziral razvoj in strukturo t.i. **sistema jaza** (self-system). V tej strukturi se pojavljajo posamezni vidiki samopodobe, **personifikacije** "dobrega jaza" (lastnosti, ki jih drugi odobravajo pri nas), "slabega jaza" (lastnosti, ki jih drugi kritizirajo in zavračajo) in "ne-jaza" (lastnosti, ki jih popolnoma odklanjamo in zanikamo). Carl Rogers je vpeljal pojem "realnega jaza" in "idealnega jaza" (slednji se delno prekriva s predstavo o superegu) itd. (Rogers & Dymond, 1954). Berne, teoretik transakcijske analize, govori o transakcijskih vlogah t.i. **ego stanj** "otroka", "starša" in "odraslega", ki se izmenjujejo v posameznikovi osebnosti.

S tem še ni konec množice naših jazov. Zelo veliko jih je dodala socialna psihologija, ko je uvedla pojem vloge. Po Krechu, Crutchfieldu in Ballacheyu (1972) je vloga "vzorec hotenj in ciljev, prepričanj, občutij, stališč in dejanj, ki naj bi po pričakovanjih pripadnikov neke skupnosti tipično označeval ljudi, ki zasedajo neko pozicijo". Posamezniki internalizirajo takšna vlogovna pričakovanja in se obnašajo skladno z njimi. Velik pomen vlog se kaže ravno v tem, da tako močno vplivajo na obnašanje; ne motimo se, če rečemo, da je poznavanje vlog med najbolj zanesljivimi prediktorji našega obnašanja. Pomembne so zlasti tiste vloge, ki jih Kelly (1962) imenuje **jedrne vloge** (pa smo spet pri jedru

osebnosti): poklicne, družinske in generacijske, partnerske, spolne, starostne, vloga dobrega prijatelja idr. Te vloge pomenijo izdelan kompleks kognitivnih konstruktov in predstavljajo glavne determinante naše identitete.

SAMOPODOBA

Vloga in funkcija samopodobe

Freudova koncepcija jaza je vnesla nekaj nelagodja in razočaranja; razumljivo, saj (zavestni) jaz nenadoma ni bil več v središču osebnosti, prej celo v dokaj odvisni vlogi. Nekateri so se znotraj same psihoanalize temu uprli in začeli odkrivati izvirne, primarne in avtonomne funkcije jaza (egopsihologija in egopsihoanaliza). Drugi so z vnemo nadaljevali Freudovo "rušilno" delo in je denimo v očeh strukturalnih psihoanalitikov ali pa predstavnikov kritične teorije subjekta ("Frankfurtska šola") zavestni jaz le še zbirka vseh mogočih predstav o sebi, ki kot nekakšna navlečena kramarija zapira vhod v naslednji prostor in tako ustvarja vtis, da prostor ni prazen, da jaz vendarle nekaj je. Tu je jaz res samo še psihološki papirnati tiger.

Takšno pojmovanje jaza in samopodobe pa je precej zgrešeno. Zelo hitro se namreč pokaže, da samopodoba ni papirnati tiger, ampak da močno vpliva na naše ravnanje; včasih vpliva na naše obnašanje prav usodno in mnogokrat nezavedno in celo proti naši volji. Lahko bi govorili o pravi upravljalški, menedžerski funkciji samopodobe.

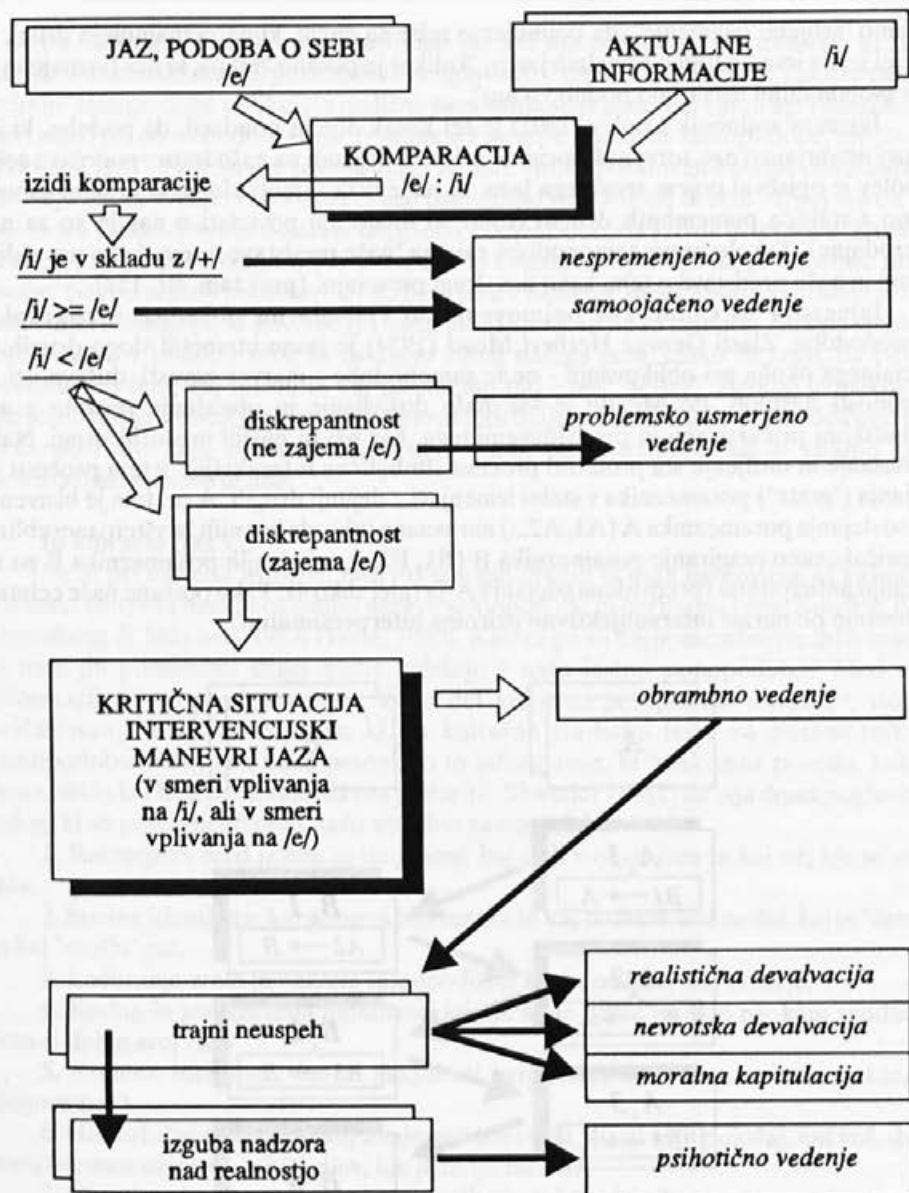
Pred leti (Musek, 1985) sem opisal **model referenčnega delovanja** jaza oziroma samopodobe (slika 3). Osnovna ideja modela je v tem, da je podoba o sebi referenčni okvir (standard, kriterij), ki uravnava naše delovanje. Temeljno načelo tega uravnavanja je težnja po vzdrževanju relativno visoke ravni samovrednotenja (to, kar včasih imenujemo težnjo po samospoštovanju in samoprestizju). Podobne ideje najdemo vsekakor tudi pri drugih avtorjih, npr. Tesserju ("model vzdrževanja samovrednotenja" ali "SEM-model",² Tesser & Paulhus, 1983). V našem psihičnem aparatu potekajo (bolj nezavedne kot zavestne) primerjave aktualnih informacij o sebi in našem ravnanju s standardi, ki jih zahteva samopodoba. Od izidov teh primerjav je odvisno ravnanje, pri čemer uporabljamo vse mogoče strategije, ki nam omogočajo vzdrževanje relativno visokega samovrednotenja, nekako tako kot posadka v balonu, ki odmetava balast, da bi se balon lahko dvignil dovolj visoko.

OBLIKOVANJE SAMOPODOBE

Socialna konstrukcija samopodobe

Velik in pomemben del samopodobe nam zgradijo drugi. Od drugih dobimo nekatere bistvene informacije, ki postanejo temeljni del podobe, ki si jo ustvarimo o sebi. Drugi nam povedo, kakšni smo in kakšni naj bomo. Povedo nam, kaj pomeni, da smo taki in taki. Starši, sorodniki, vrstniki, znanci, učitelji in vsa dolga vrsta t.i. "socialnih agensov" že od malega konstruira našo samopodobo. Dopovedo nam, v čem smo "dobri" in v čem smo "slabi". V našo samopodobo se vtisnejo izjave drugih, recimo o tem, kako smo "pridni", "poredni", "živi" ... Vsa ta sporočila se bolj ali manj "primejo" naše duševnosti

² Self-evaluation-maintenance model.

Slika 3. Model referenčnega delovanja jaza in samopodobe.

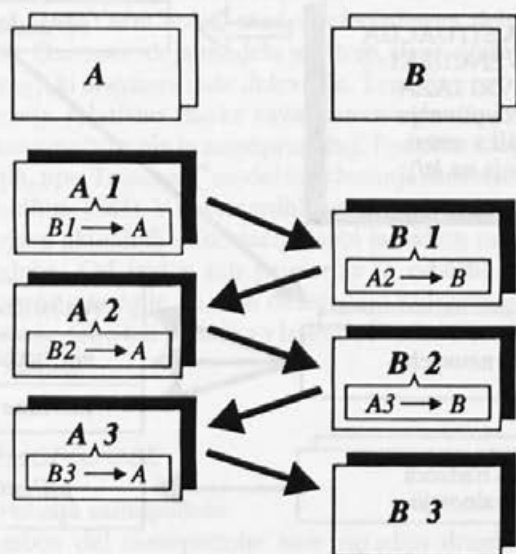
in postanejo del predstave, ki jo gojimo o sebi. Upravičeno lahko rečemo, da so naši jazi, samopodobe, sheme o sebi v dobršni meri proizvod procesov socialnega konstruiranja in socialnega zrcaljenja. Izjave drugih o nas so kot zrcalo, v katerem vidimo sami sebe.

Filozof in psiholog William James (eden nespornih očetov moderne psihologije) je leta 1890 opredelil **socialni jaz** kot enega glavnih vidikov celotnega jaza. Menil je, da

imamo "vrojeno nagnjenje", da pojmujeemo sebe na način, ki ga zaznamujejo drugi, in verjel je, da imamo toliko socialnih jazov, "kolikor je posameznikov, ki nas poznajo in ki si v svojem duhu ustvarjajo podobo o nas".

Jamesov sodobnik Cooley (1902) je šel korak dlje in poudaril, da podobe, ki jih drugi ustvarjajo o nas, torej naši socialni jazi, vplivajo tudi na našo lastno podobo o sebi. Cooley je opisoval pojem **zrcalnega jaza**, to pa je tista samopodoba, ki jo sami ustvarjamo s stališča **pomembnih drugih** (oseb, ki imajo kaj povedati o nas in so za nas merodajne). Takole pravi: samopodoba zajema "naše predstave o tem, kako nas vidijo drugi in naše predstave o tem, kako nas drugi presojujejo" (prav tam, str. 152).

Jamesova in Cooleyeva pojmovanja so vplivala na poznejše raziskovalce samopodobe. Zlasti George Herbert Mead (1934) je jasno utemeljil vlogo drugih in socialnega okolja pri oblikovanju - ne le samopodobe - marveč zavesti, duševnosti in osebnosti nasploh. Po Meadu je vse naše doživljanje in obnašanje prežeto z avtomatskimi pričakovanji in predvidevanji tega, kar naj bi mislili in storili drugi. Naše obnašanje in mišljenje sta proizvod procesa **simbolične interakcije**:³ v tem procesu so dejanja ("geste") posameznika v stalni izmenjavi z dejanji drugih. A pri tem je bistveno, da so dejanja posameznika A ($A_1, A_2, \dots$) naravnana tako, da je v njih že všteto morebitno in pričakovano reagiranje posameznika B ($B_1, B_2, \dots$), v dejanjih posameznika B pa se zrcalijo anticipirana (predvidena) dejanja A-ja (glej sliko 4). Tako postane naše celotno delovanje po naravi **intersubjektivno** oziroma **interpersonalno**.

Slika 4. Izmenjava "gest" in socialnih pomenov po G.H. Meadu.

Ameriški psihiater Sullivan (1940) je bil, podobno kot Mead in drugi, prepričan, da je medosebna izmenjava ključna za razvoj samopodobe in osebnosti: "Osebnosti ne moremo ločiti od spleta medosebnih odnosov, v katerih živi in biva posameznik...osebnost se izrazi v medosebnih situacijah in ne drugače" (prav tam, str. 32).

³ Odtod oznaka simbolični interakcionizem za teoretsko usmeritev Meada in njegovih učencev.

Po Sullivanu si lahko predstavljamo jaz kot niz prepričanj in predstav, ki so se razvile iz zaznanih reakcij pomembnih drugih oseb ("significant others"). Tako se znotraj celotne samopodobe oblikujejo različne **personifikacije** jaza. To, kar drugi (zlasti starši, npr. mati) pri otroku odobravajo, postane srž njegove pozitivne samopodobe, njegovega "dobrega jaza". Pri tem gre seveda zlasti za tiste vidike posameznikovega obnašanja, ki izzovejo odobravanje, nežnost in druge psihološke nagrade od drugih - torej vse to, kar povzroča zadovoljstvo in odstrani napetosti, bojazni, občutja krivde in tesnobe. Zaznane reakcije, ki ne povzročajo odobravanja in ki negativno vplivajo na pomembne druge osebe, tvorijo temelj predstave o "slabem jazu". Končno, meni Sullivan, obstajajo tudi taki vidiki obnašanja, ki povzročajo hudo odklanjanje in hudo tesnobo - teh pa sploh ne integriramo v podobo sebe in ostanejo zunaj našega jaza; lahko bi rekli, da tvorijo predstavo o tem, kaj nismo in kaj ne smemo biti - naš "ne-jaz". Zgodaj izoblikovane personifikacije vplivajo na razvoj osebnosti tudi dalje in kmalu lahko začno delovati tudi brez posredovanja pomembnih drugih oseb, tedaj namreč, ko si znamo sami predstavljati njihove učinke.

In kdo sem "jaz"?

Ne le pri naštetih avtorjih, tudi pri mnogih drugih bi našli ugotovitve, ki kažejo na socialno oziroma interpersonalno naravo samopodobe in osebnosti (npr. Bowlby, 1969; Greenberg & Mitchell, 1983; Harre, 1980). Katere pa so najpomembnejše informacije, ki nam jih pomembni drugi ljudje vpletejo v našo lastno samopodobo? Med temi informacijami so predvsem tiste, ki so del kulturno predpisanih obrazcev, vlog in pričakovanj, torej informacije, ki jih kulturna tradicija terja za posameznikovo samopodobo. Kot pravi neka pesem, so to informacije, ki "vsakomur povedo, kakšen mora biti in kaj Bog pričakuje, da mu je storiti". Shweder (1982) navaja deset pglavitnih nalog, ki so postavljene pred našo socialno samopodobo:

1. Razmejitev med jazom in ne-jazom; kaj sodi v okvir jaza in kaj ne, kje so meje jaza.
2. Spolna identiteta; kaj pomeni biti ženska in kaj pomeni biti moški, kaj je "ženski" in kaj "moški" jaz.
3. Ločevanje zrele in nezrele samopodobe: kaj je zrelo in kaj otročje.
4. Rodna in sorodstvena identiteta: kdo je moje "vrste" in kdo ne; kam spadam, s kom si delim svoj rod?
5. Etnična identiteta: kateri skupnosti pripadam, kateremu narodu, kakšna je njegova pot?
6. Hierarhični položaj: zakaj imajo nekateri višji, drugi nižji položaj; eni več, drugi manj bremen oziroma privilegijev; kje je moje mesto?
7. Človečanska identiteta: kaj je človeško in kaj živalsko?
8. Avtonomija: sem odvisen, neodvisen, soodvisen?
9. Skupinski položaj: kaj sam hočem in kaj drugi hočejo, da počnem?
10. Osebna varnost: kako doseči sožitje z drugimi in preprečiti "boj vseh proti vsem"?

Posameznik si mora ustvariti samopodobo, s katero bo rešil vse te naloge. V teku socializacije mu pomembne druge osebe pomagajo, da si ustvari svoje glavne "identitete" - pomagajo mu, da si ustvari podobo o tem, kakšen je, kakšen naj bo, kako naj misli, kako naj se obnaša, po katerih pravilih naj se ravna. V življenju dobimo veliko tovrstnih sporočil in navodil: "to se fantom (dekletom) ne spodobi", "jokanje je otročje", "nauči se

ravnati po svoji glavi", "če se ne boš sam potegnil zase, kdo se bo?" itd. Rezultanta vsega tega je samopodoba, predstava o tem, kdo pravzaprav smo - od nje pa je veliko, res veliko odvisno v našem ravnanju in v našem življenju.

Proprioceptivni jaz

Ideja, da so drugi ljudje tisto "zrcalo", ki mu dolgujemo svojo samopodobo, svoj "jaz", zveni nekam paradoksalno. Vendar bi pomen socialnega zrcaljenja le težko zanikali. Vseeno pa bi naredili napako, če bi mislili, da se jaz in samopodoba oblikujeta samo na podlagi socialnega zrcaljenja. Predvsem nam mora biti jasno, da samopodoba - tudi če jo pridobivamo na podlagi sporočil **drugih**, nikoli ne more biti zgolj pasiven izraz, zgolj pasivno zrcaljenje tujih predstav in mnenj. To lahko zlahka dokažemo. Naše videnje tujih predstav je predvsem nujno in samo **naše**. Mnenja drugih pač dojemamo in zaznavamo tako, kot to določajo merila in značilnosti **našega** lastnega zaznavanja. Gre torej za zrcaljenje, kjer nam drugi kažejo s svojimi mnenji podobo nas samih - toda to je podoba, ki jo **mi** vidimo. Dobesedno gre za to, da mi vidimo podobo, ki jo imajo o nas drugi, da mi vidimo to, kar v nas vidijo drugi. In ker to podobo zaznavamo mi, nikoli ni povsem takšna, kot je pri njenih nosilcih, vedno je že spremenjena in prilagojena.

Ali morda poleg zrcalnih sporočil še kaj drugega prispeva k nastanku in razvoju samopodobe? Da, in to nekaj zelo bistvenega. Pomislite malo: ali so res vsa sporočila, ki jih imamo o sebi, prišla od drugih oseb - direktno oziroma indirektno? Ne, očitno imamo o sebi mnogo informacij, ki so povsem naše, privatne, ki so drugim povsem nedostopne. Vse intimne želje, misli, čustva, o katerih drugi nikoli niso imeli najmanjšega pojma; vsa zasebna, samo nam lastna izkustva... To pa ni vse, za vsem tem se skriva nekaj še globljega in bolj prvinskega. To je doživljanje nas samih kot **našega** telesa in kot **naše** duševnosti. Od samih začetkov spremljajo naše početje povratne informacije, ki jih označujemo z izrazom **propriocepcija**.⁴ Če premaknem svojo roko, vidim gibanje roke z očmi, torej z vidnim zaznavanjem, hkrati pa zaznavam niz mišičnih (kinestetičnih) in drugih občutkov, ki mi sporočajo o premikanju. Toda ko nekdo drug premika roko, to premikanje zaznavam le z vidnim zaznavanjem, o njem nimam nobenih drugih povratnih informacij; le tisti drugi posameznik, ki premika roko, lahko sam dobiva poleg vidnih tudi kinestetične in druge proprioceptivne informacije: povedo mu, da je on sam subjekt, jaz, akter gibanja.

Trdno sem prepričan, da so proprioceptivne informacije globok, morda najgloblji psihološki temelj jaza in samopodobe. Te informacije nam posredujejo podoba o sebi, ki je v načelu ne morejo posredovati drugi. Nasprotno, vse kaže, da se zrcalne, socialne informacije o nas nekako nacepijo na to temeljno proprioceptivno samopodobo. Vendar proprioceptivni jaz ne velja samo naši telesni samopodobi. Tudi vse moje želje, motive, čustva in misli spremljajo povratne informacije, ki pomenijo nekakšno psihično propriocepcijo. O drugih ljudeh si lahko le mislim, da čustvujejo, hočejo, mislijo, zaznavajo, za svoje notranje doživljanje pa imam nezmotljivo "propriocepcijo", da se to res dogaja.

Izjemno pomemben del samopodobe izvira iz naših spominskih zmožnosti. Spomin mi potrjuje kontinuiteto in identiteto lastnega izkustva in samopodobe: ne da bi moral razmišljati o tem, vem na podlagi spominskih povezav, da sem "nadaljevalec" stalnega procesa predstav o sebi. Proprioceptivni jaz in spominski jaz sta poleg socialnega, zrcalnega jaza dve bistveni komponenti samopodobe.

4 Iz lat. *proprium* = lastno in *capere* = prijeti, zgrabiti.

Že konec prejšnjega stoletja je danski psiholog Harald Høffding razmišljal o tem, kako lahko nastane samozavedanje kot osnova za kakršnokoli samopodobo. Po njegovem mnenju je treba iskati izvore samozavedanja že v zelo zgodnjih izkušnjah, morda v prenatalnem, intrauterinemu obdobju osebka, ko se le-ta prvič srečuje z razlikovanjem med svojimi gibi in odporom okolice. Lastno gibanje namreč izvira iz lastnih pobud organizma - seveda povsem nezavednih - medtem kot gibanje okolja ni odvisno od njih. Po rojstvu pa izkustvo še veliko bolj in jasneje nauči otroka, da mora razlikovati med učinki lastnih pobud in dejavnostjo drugih. Ko se vključijo še spominski mehanizmi, ki povežejo trenutno izkustvo s prejšnjim, so izoblikovani pogoji za izkustvene sinteze, na osnovi katerih se lahko razvije samozavedanje.

Podobno je tudi Sigmund Freud (1915) menil, da so povratne informacije o lastni dejavnosti ključnega pomena za razlikovanje sebe od okolja in za oblikovanje zavesti o sebi: "Nasprotje jaza in ne-jaza (subjekta in objekta) posameznemu bitju že zgodaj posreduje izkušnja, da lahko zunanje dražljaje utišamo s svojimi mišičnimi akcijami, proti nagonskim dražljajem pa smo brez obrambe." Vidimo, da je Freud mislil na razlikovanje, ki je nekako korelativno proprioceptivnemu razlikovanju, o katerem smo govorili. Otrok lahko z določenimi reakcijami vpliva na zunanje objekte - od tega, da npr. z mižanjem prepreči zaznavanje neprijetnega predmeta, do tega, da prikljče bližnjo osebo, doseže, da ga le-ta nahrani ipd. Pač pa otrok nima podobnega vpliva na lastne impulze in težnje. Dalje, otrok kmalu "ugotovi", da lahko s svojo "voljo" opravlja določene gibe, medtem ko z njo prav nič ne more vplivati na objekte izven sebe. Vse to mu omogoči, da začne razlikovati med seboj in drugimi, ko pa "potegne" to mejo, je že izpolnil pomemben predpogoj za nastajanje samozavedanja.

Tako si je treba zamišljati oblikovanje samopodobe kot sintezo samozaznavnih informacij ("samokoncepcij") in socialno zrcaljenih sporočil. Podobno je že nekoč menil Baldwin (1911): "Posameznik raste v svoji osebnosti in individualnosti, kakor tudi v svoji socialnosti. Nima dveh življenj, dveh nizov interesov, dveh jazov: osebnega in socialnega. Ima samo en jaz, a ta je osebni in socialni obenem..." Tudi po mnenju mnogih drugih pomembnih socialnih psihologov, sociologov in socialnih filozofov, je zrela samopodoba nekako v ravnovesju med osebno (privatno) in družbeno (socialno) identiteto (Dahrendorf, 1958; Goffman, 1963; Habermas, 1968; Krapmann, 1979). Podoba samega sebe zajema tako privatna, lastna sporočila in zahteve, kakor tudi ponotranjene in zunanje zahteve okolja. Sposobni moramo biti, da slepo ne sledimo niti svojim notranjim niti socialnim ciljem, ampak da jih kritično presodimo in se zavestno odločamo med njimi.

JAZ KOT KOGNITIVNA SHEMA

Kratek pregled različnih sestavin samopodobe in jaza pri raznih avtorjih daje zanimivo, vendar precej nepregledno sliko (glej tabelo 1). Kako naj napredujemo ob vseh teh jazih, strukturah, instancah, osebnostnih arhetipih, personifikacijah, vlogah? Vsiljujejo nam slikovito, vendar gotovo napačno predstavo, da se znotraj naše osebnosti prerivajo nekakšne "osebnostni v malem", ne glede na to, ali bivajo v medsebojnem sožitju, ali pa se, po besedah Antona Trstenjaka, "lasajo med seboj". Takšne personifikacije jazov imajo navsezadnje več skupnega s kakšnimi animističnimi predstavami o množici duš, ki naj bi jih imel vsak posameznik, kot pa z znanstvenimi predstavami.

Imajo "vsi ti naši jazi" neko enotno podlago? Lahko to podlago najdemo v kaki obstoječi in dovolj dognani psihološki teoriji in paradigmi? Mislim da, in da jih vse po

vrsti lahko upravičeno obravnavamo kot **kognitivne sheme**. Kognitivna shema ni nič drugega kot splet medsebojno povezanih kognitivnih elementov - pojmovanj (konstruktov v smislu Kellyjeve kognitivne teorije), predstav, sodb, ocen in prepričanj - o nekem objektu, pojavu ali dogajanju. In samopodoba navsezadnje ni nič drugega kot splet takih pojmovanj, predstav, sodb, ocen in prepričanj, ki jih imamo o sebi. Kot imamo kognitivne sheme o drugih in o svetu, tako jih imamo tudi o sebi. Le da so te sheme precej pomembne in pogosto odločujoče v našem ravnanju. Kognitivne sheme so torej strukture informacij in znanj, organizirane v našem spominu; te strukture omogočajo, da vidimo stvari manj kaotično in bolj urejeno in da razumemo in presojamo nove informacije ter izkušnje (Anderson, 1985; Carver & Scheier, 1988).

Tabela 1. Pojmovanja sestavin in sistemov jaza pri različnih avtorjih.

AVTOR	SISTEMI IN KOMPONENTE JAZA
James	jaz kot subjekt, jaz kot objekt duhovni, telesni, socialni jaz
Freud	intrapsihične instance jaz, ono, nadjaz
Jung	zavestni in globinski jaz (sebstvo) arhetipi (senca, persona, anima...)
Sullivan	personifikacije (npr. "dobri", "slabi" jaz, "nejaz")
Mead	jaz kot akter ("I") in objekt ("me") socialne vloge
Rogers	idealni in realni jaz
Berne	ego stanja
Habermas	privatna in socialna identiteta

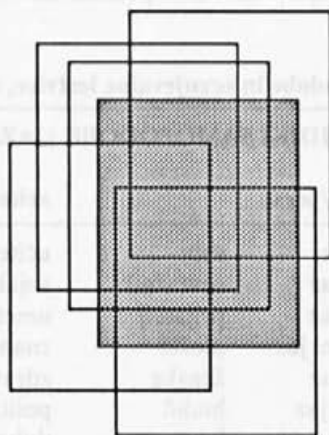
V psihologiji je govor o **shemah jaza** oziroma **shemah samega sebe** postal zelo domač nekako od sredine sedemdesetih let. Psihologinja Hazel Markus (1977) je tedaj opredelila sheme jaza kot kognitivne posplošitve o samem sebi; imele naj bi nekaj pomembnih funkcij, kot to, da filtrirajo informacije, ki jih dobivamo (zlasti te, ki so relevantne za nas), da oblikujejo nove izkušnje in da usmerjajo naša dejanja.

Gotovo je, da znotraj celotne samopodobe obstaja več kognitivnih shem. Če se vprašamo, kaj npr. ločuje sheme "dobrega jaza" od "slabega jaza" in "ne-jaza", "idealnega jaza" od "realnega jaza", vlogo "sebe kot očeta" od vloge "sebe kot psihologa", tedaj nam pride zelo prav še en pomemben pojem sodobne kognitivne psihologije, namreč pojem **prototipa**.

Ste se kdaj vprašali, zakaj ločimo ljudi npr. od gosk? Neumno vprašanje, saj vidimo, da je oseba "ta in ta" povsem drugačna od te in te goske. Ampak oseba "ta in ta" je drugačna tudi od neke druge osebe, recimo Janeza N. Pa vendar bomo rekli, da je Janez

N. človek in ne goska. Ljudje imamo vrojeno zmožnost, da kategoriziramo (klasificiramo) objekte; za objekte, ki imajo skupna ali podobna obeležja, bomo rekli, da sodijo skupaj, da pripadajo skupnemu razredu.

A od kod zmožnost, da razvrščamo objekte v kategorije? Rekli boste, da zato, ker najdemo pri njih takšne lastnosti, ki jih imajo tudi drugi objekti njihovega razreda, nimajo pa jih pripadniki drugih objektov. In zdaj ste precej dobro povedali to, kar nam v psihologiji označuje pojem prototipa. Prototip pomeni predstavo o najbolj tipičnem predstavniku neke kategorije (o "najboljšem ali najbolj tipičnem članu"; Mischel, 1981, Rosch, 1975; Rosch in sod., 1976; Tversky, 1977). Prototip torej določa niz lastnosti, jih imamo za "tipične". Vse objekte, ki so podobni prototipu, uvrščamo v skupni razred ali "družino"; ti objekti si delijo skupna "družinska obeležja", kažejo neko "družinsko podobnost" ("family resemblance"). Objekti, ki so najbližje prototipu, imajo največ teh kategorialnih obeležij, so najbolj tipični. Lastovka in orel sta npr. bližje prototipu "ptiča" kot kura ali gos. Tako lahko govorimo tudi o prototipih tipične ženske, tipičnega ekstraverta, tipičnega nevrotika itd. Opazili boste, da razredi, ki se organizirajo okoli prototipov, niso logično utemeljene kategorije, ki se izključujejo med seboj (tako se npr. izključujeta kategoriji "višji kot 1 meter" in "nižji kot 1 meter"). Gre za empirične razrede, ki so nekoliko manj dosledni in jasno določljivi (Wittgenstein, 1953); zlepa ne bomo našli lastnosti, ki bi jih imeli **prav vsi** pripadniki razreda - pač pa je res, da se vsi ujemajo v večini bistvenih lastnosti, torej tistih, ki jih zajema pojem prototipa.

Slika 5. Prototipi in kategorialna sorodnost objektov.

Prototipi samopodobe

Raziskovanja so pokazala, da v osebnostnem presojanju uporabljamo množico kognitivnih shem in prototipov - npr. pri presojanju drugih, v osebnostnem zaznavanju in osebnostnem razvrščanju (npr. implicitne teorije osebnosti). Brez dvoma pa jih uporabljamo tudi pri presojanju samih sebe.

Osebnostne instance, razne sestavine naše samopodobe in naše jaze (dobri, slabi, realni, idealni, nezaželeni jaz, ne-jaz itd.) si lahko predstavljamo kot površinske predstavnike nezavednih predstav o temeljnih vidikih našega jaza. Lahko si predstavljamo, da se naše predstave in opisi o sebi strukturirajo na podlagi temeljnih

prototipov samopodobe. In zdaj se moramo vprašati, kako bi lahko ugotovili te prototipe samopodobe? Na prvi pogled kaže, da jih ne moremo, da lahko samo ugibamo o njih.

Pa ni tako. Seveda jih ne moremo videti ali doživljati neposredno. Vendar jih lahko ugotovimo še bolj jasno in natančno, lahko jih namreč dobesedno izračunamo. Definiramo jih namreč lahko kot **latentne dimenzije**, ki strukturirajo vse naše manifestne predstave o sebi. To pa pomeni, da jih lahko npr. pojmujeemo kot faktorske dimenzije, dobljene na podlagi interkorelacij med manifestnimi, površinskimi predstavami o sebi in o raznih vidikih samopodobe. Z drugimi besedami, domnevamo lahko, da se za opisi raznih "jazov", instanc, struktur, arhetipov, personifikacij skrivajo tisti pravi, delujoči prototipi samopodobe (samoidentitete). Če bi torej skušali opisati posamezne vidike samopodobe - npr. s pridevniškimi ocenjevalnimi lestvicami - bi prek korelacij med posameznimi opisi lahko prodrli do skupnih latentnih dimenzij, ki tvorijo "prostor", univerzum našega jaza.

Multivariantni "prostor" jaza

Sam pri sebi sem skušal narediti takšno analizo, neke vrste samoeksperiment. Pri tem sem skušal oceniti različne vidike jaza, ki so po obstoječih pojmovanjih relevantni: posamezne instance jaza, perspektive, personifikacije, vloge, ego-stanja, osebnostni arhetipi itd. Vsak tak vidik sem ocenil z nizom ocenjevalnih lestvic (7 stopenj ocen), sestavljenih iz pridevniških parov, ki so primerni za samoocenjevanje oziroma za ocenjevanje osebnosti. Spodaj so navedeni posamezni vidiki, kakor tudi posamezne lestvice (tabela 2).

Tabela 2. Vidiki samopodobe in ocenjevalne lestvice, uporabljene v poskusu.

LESTVICE (meta)		VIDIKI SAMOPODOBE (JAZA)		
perspektive	instance/pers.		arhetipi	vloge
ima estetski čut	realni jaz	vzor	učitelj	od drugih
velik	idealni jaz	sovražnik	vojak	od znancev
družaben	otroški jaz	prijatelj	umetnik	od žene
izviren	mladostni jaz	moški	znanstvenik	od otrok
pošten	bodoči jaz	ženska	zdravnik	doma
soyražen	zaželeni jaz	hudič	politik	v službi
urejen	nezaželeni jaz	bog	duhoven	v javnosti
se pritožuje	nasprotje	žival	bogataš	
zaskrbljen	maksimalni jaz	oče	športnik	
pozoren	minimalni jaz	mati	(moški)	
nervozen	javni jaz	otrok	(ženska)	
energičen	privatni jaz.	heroj	povprečnež	
skrben		angel	dober partner	
obziren		devica	kot oče	
radoveden		usodna žena	psiholog	
zgovoren				
nemiren				
marljiv				
(tabela se nadaljuje)				

LESTVICE		VIDIKI SAMOPODOBE (JAZA)	
(meta)			
perspektive	instance/pers.	arhetipi	vloge
vesel			
iskren			
premišljen			
samokritičen			
gospodovalen			
nemaren			
šibek			
srečen			
prilagodljiv			
občutljiv			
bojazljiv			
rezerviran			
fin			
napet			
samogotov			
natančen			
ljubosumen			
olikan			
neodgovoren			
željan spoznanj			
lep			
grob			
lenoben			
dobro opazuje			
previden			
vztrajen			
domiseln			
ekscentričen			
vesten			
impulziven			
se dobro izraža			
bister			
tog			
zanesljiv			
privlačen			
spreten			
nasilen			

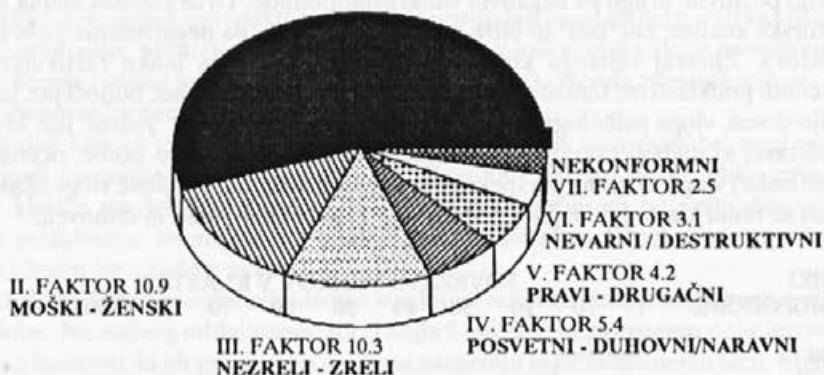
Ocenjene vidike samopodobe sem nato koreliral med seboj, dobljene korelacije pa analiziral z različnimi metodami multivariantne analize. Oglejmo si najprej rezultate faktorске analize (tabela 3 in slika 6).

Tabela 3. Nasičenja vidikov samopodobe s faktorskimi dimenzijami jaza.

vidiki jaza	FAKTORJI						
	FAKTOR1	FAKTOR2	FAKTOR3	FAKTOR4	FAKTOR5	FAKTOR6	FAKTOR7
realni	.711041	-.223264	.071290	.131233	-.558670	-.024370	.000565
idealni	.938296	-.022115	-.109869	.003176	-.051330	.047328	-.143114
otroški	.126090	-.206535	.510773	.146259	-.608069	.078437	.277429
mladostnik	.235863	-.058538	.620303	.033978	-.335885	-.013673	.353454
bodoči	.785596	-.100125	-.174228	.089735	-.416677	-.203167	-.061131
od drugih	.697630	-.180166	-.149962	.008386	-.521791	.242737	-.093754
doma	.878053	-.166191	.051777	-.000069	-.265476	.043699	-.082051
v javnost	.692329	.139767	-.182889	-.183182	-.446405	.167090	.086748
nezaželen	-.841306	.041608	.012064	-.045214	.266502	-.110736	.146142
nasprotje	-.671399	.275210	.051574	-.175923	.467012	-.054862	.209192
vzor	.946984	.042238	.047328	-.056182	-.240695	-.073435	-.011561
učitelj	.737301	-.368438	-.174000	.181246	-.088432	.123081	.178129
vojak	-.136704	.801540	-.198180	-.168383	.114972	.239147	-.035639
umetnik	-.081646	.156217	.437208	.134824	-.178275	-.411419	.564105
znanstvenik	.566658	.114228	-.064687	.054730	-.597690	-.141877	.341587
zdravnik	.828709	-.043938	-.161624	-.274912	-.009925	.054151	-.013836
politik	.122337	.020397	-.056602	-.837580	-.016334	.165515	.302503
duhoven	.798944	-.125143	-.228218	.192439	-.150876	.116451	-.122255
bogataš	.063832	.318203	-.050655	-.814863	.090125	-.090100	.021000
športnik	.124685	.729647	.097317	-.213344	.351233	.153021	.122874
sovražnik	-.509234	.157251	-.151764	-.088031	.160339	.019866	.683989
prijatelj	.759856	-.034002	.220181	-.262835	-.014518	.007380	-.200598
moški	-.003829	.828802	.071178	-.149747	-.043542	-.134110	.103714
ženska	.242814	-.736544	.141455	.037208	.015324	.304127	-.065328
hudič	-.454244	.052429	-.015493	-.145021	-.012005	-.021833	.768947
žival	-.326610	.736893	.235548	.197358	.217646	.034669	.053377
oče	.748483	.084411	.155314	.025637	-.214449	-.049912	-.001734
mati	.796125	-.270315	.070706	.120991	-.087961	.201454	-.137695
otrok	-.271484	.065030	.836182	.045495	.109647	-.113410	.000831
povprečno	-.620645	.128833	.115068	-.226762	.208542	.484599	-.020510
maksim	.292836	-.172313	-.005589	-.052383	-.790309	-.217460	-.082059
minim	.325477	-.196953	.218451	-.007274	-.634803	-.103532	-.021832
heroj	.783813	.271351	.122891	-.233884	.008585	-.168170	.235942
angel	.895617	-.132306	.064762	-.073818	-.051394	.054069	-.026657
devica	.925208	-.075202	-.039414	-.061345	-.085045	.033720	-.154442
usodna žena	-.076554	.036281	.397478	-.327292	-.062711	.026057	.751340
psiholog	.919838	-.132554	-.019402	-.023798	-.161111	-.018455	.048811
javni	.898480	-.015121	-.121119	-.015968	-.138709	.100192	-.225802
privat	-.307170	-.006906	.319051	.050280	-.232494	-.645528	.045269
dober partn.	.877017	-.121645	.068118	.015582	.074382	-.067729	-.282880
kot oče	.936231	-.006446	-.041615	-.128185	-.040195	-.047061	-.044744

FAKTORSKE DIMENZIJE JAZA

I. FAKTOR 44.5 POZITIVNI - NEGATIVNI

Slika 6. Faktorske dimenzije vidikov samopodobe.

Kot kaže tabela 3, je faktorska analiza izločila šest latentnih dimenzij, ki pojasnjujejo kar 78.3 odstotka celotne variabilnosti matrike. Prva faktorska dimenzija je najboljšežnejša in če si jo dobro ogledamo, vidimo, da gre za dokaj jasno profilirano bipolarno dimenzijo. Če si ogledamo nasičenja posameznih vidikov samopodobe, je očitno, da dimenzija ločuje vse izrazito pozitivne vidike samopodobe od negativnih. Na našo (v tem primeru bolje reči: mojo) presojo samega sebe torej v prvi vrsti vplivata latentni prototip **pozitivnega (dobrega, sprejemljivega, zaželenega...)** jaza ter njemu nasprotni prototip **negativnega jaza**. Temeljna in najbolj generalna delitev celotnega prostora samopodobe je torej delitev na pozitivni ter negativni del.

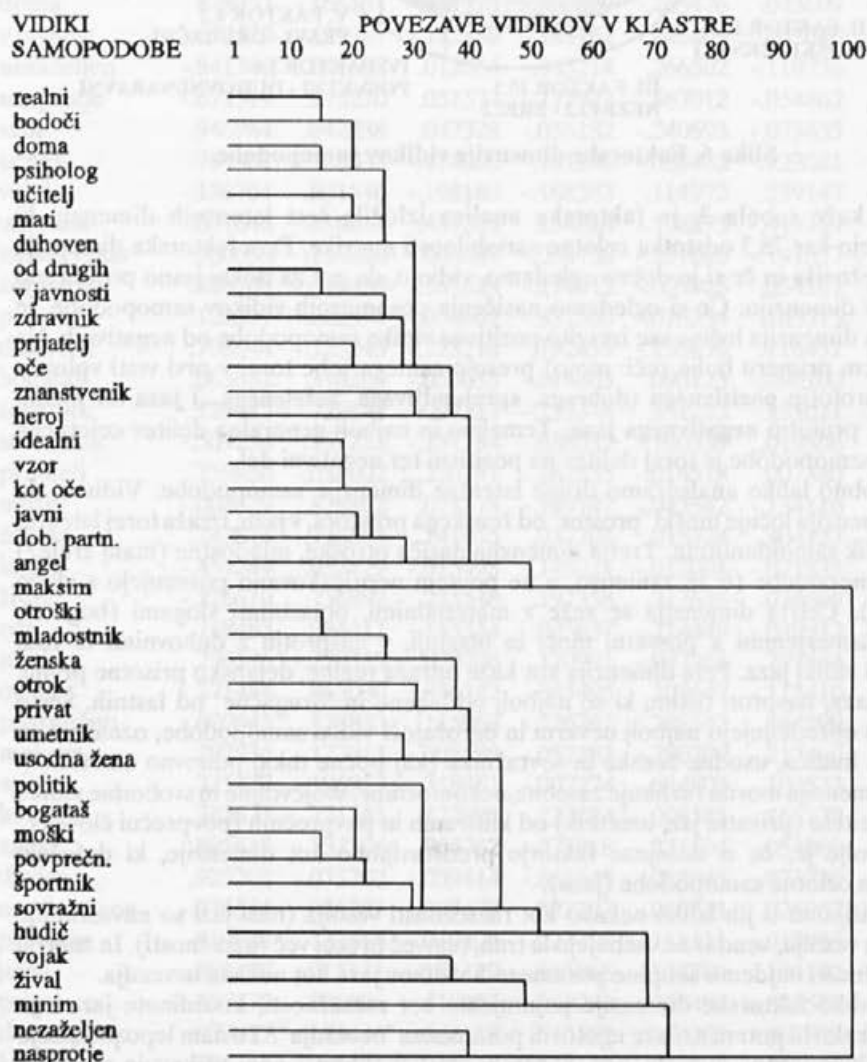
Podobno lahko analiziramo druge latentne dimenzije samopodobe. Vidimo, da druga dimenzija ločuje moški "prostor" od ženskega prostora, v jazu, izraža torej latentni spolni vidik samoidentitete. Tretja dimenzija nasiča otroške, mladostne (manj zrele?) vidike samopodobe (ti se zanimivo, a ne povsem nepričakovano povezujejo z vlogo umetnika). Četrta dimenzija se veže z materialnimi, oblastnimi vlogami (bogataš, politik), usmerjenimi k posvetni moči in blaginji, v nasprotju z duhovnimi in tudi naravnimi vidiki jaza. Peta dimenzija kot kaže odraža realne, dejansko prisotne prvine lastnega jaza, nasproti tistim, ki so najbolj oddaljene in "drugačne" od lastnih. Šesto dimenzijo opredeljujejo najbolj nevarni in ogrožajoči vidiki samopodobe, označeni so z arhetipi hudiča, usodne ženske in sovražnika (kaj počne tukaj ponovno umetnik?). Sedma dimenzija morda razlikuje zasebne, nekonformne, svojevoljne in svobodne vidike samoidentitete (privatni jaz, umetnik) od kliširanih in povprečnih (povprečni človek).

Najbolje je, če si dobljene faktorje predstavljamo kot dimenzije, ki določajo univerzum celotne samopodobe (jaza).

Zamišljamo si jih lahko nekako kot razsežnosti vesolja (naši jazi so navsezadnje tudi prava vesolja, vendar ne vsebujejo le treh, temveč precej več razsežnosti). In znotraj teh razsežnosti najdemo skupine posameznih vidikov jaza kot nekaka ozvezdja.

Če lahko faktorske dimenzije pojmujeemo kot razsežnosti, koordinate jazovega prostora, kako bi potem najlaže ugotovili posamezna "ozvezdja"? To nam lepo prikažejo druge multivariantne metode, npr. klastrska analiza. Slika 7 nam prikazuje rezultate hierarhične klastrske analize istih vidikov samopodobe, ki so bili zajeti v faktorski analizi.

Pogled na sliko 7 nam lepo pokaže, da se naša "ozvezdja" (vidiki jaza) gibljejo najprej v dveh velikih ločenih prostorih, dveh "podvesoljih" jaza: eno veliko skupino tvorijo pozitivni, drugo pa negativni vidiki samopodobe. To se povsem ujema z rezultati faktorske analize: eni "jazi" so bliže pozitivnemu, drugi pa negativnemu polu celotnega prostora. Znotraj velikega klastra pozitivnih vidikov pa lahko razlikujemo nekaj značilnih podklastrov. Izrazito podskupino tvorijo npr. realni jaz, bodoči jaz, jaz, kot me vidijo doma, vloga psihologa. To skupino bi lahko označili kot "jedrni" jaz, ki povezuje predstave, ki najbolj opredeljujejo samoidentiteto: ocena lastne osebe, ocena domače (družinske) vloge oziroma perspektive in ocena strokovne, poklicne vloge. Zanimivo pa je, da se temu klastru še najbolj približujejo vidiki učitelj, mati in duhoven.

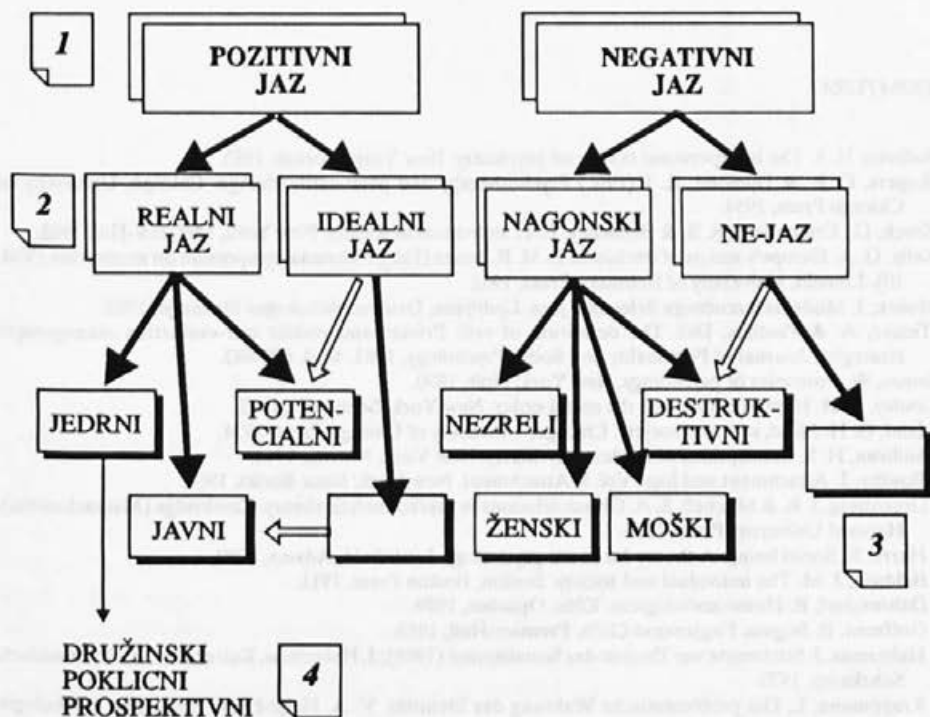
Slika 7. Hierarhična klastrska analiza vidikov samopodobe. Posamezni vidiki jaza so označeni z okrajšanimi šiframi.

Naslednji pozitivni klaster je morda že bliže Jamesovemu socialnemu jazu in Jungovemu pojmu persone; mogoče je posledica mojih življenjskih izkušenj, da se v ta klaster vključujejo poleg perspektivnega ocenjevanja lastne identitete s strani drugih tudi vloge zdravnika, prijatelja in očeta. Sledi klaster, v katerem sta vloga znanstvenika in arhetip heroja (očitno je v moji podzvesti to povezano) - morda zametek nečesa, kar bi lahko imenoval "potencialni jaz".

Naslednji klaster je očitno klaster idealiziranih vidikov samopodobe, med vsemi daleč najbolj spominja na instanco nadjaza. Rezultati kažejo, da bi lahko prve tri pozitivne klastre na določeni ravni združili in bi tako dobili na tej ravni dva velika pozitivna podklastra: imenujmo ju "realna samopodoba" in "idealna samopodoba" (realni in idealni jaz v širšem smislu).

Po analogiji lahko preučimo klastersko strukturo velikega klastra negativnih vidikov samopodobe. Na najbolj oddaljenem, torej najbrž najbliže negativnemu polu jazovega prostora so lastnosti, ki jih pripisujem svojemu nasprotju in nezaželenemu jazu. Mislim, da je to strukturo jaza najboljše označiti z izrazom "ne-jaz" ali "proti-jaz" - gotovo vsebuje med drugim lastnosti, ki so najbolj potlačene in zavestno nezaželenne. Zelo negativno so locirani hudič, vojak, žival, ki se jim pridružuje še minimalni jaz. Mislim, da gre še vedno za dobre predstavnike freudovskega ida, za "nagonski" in "destruktivni" jaz - posebno, če vidimo v neposredni bližini tudi arhetip hudiča in sovražnika.

Zanimiv je naslednji klaster, ki povezuje vidike moški, povprečnež, športnik, bogataš, politik in sovražnik. Rekel bi, da gre tu za strukturo, ki jo je opisoval Carl Gustav

Slika 8. Prototipi samopodobe v hierarhičnem razporedu.

Jung kot arhetip animusa - za potlačeni in osovraženi del moške narave v posamezniku. Morda je zanimivo prav dejstvo, da se v tej družini pojavlja tudi sama moška vloga.

V naslednjih dveh podklastrih bi lahko identificirali jungovsko animo (potlačeni ženski vidik osebnosti, projiciran v prestavo o "femme fatale", usodni ženski) in pa neko zanimivo strukturacijo jaza, ki še vedno pripada negativnemu jazu, vendar menim, da ni v strogem območju "onega", ni tako globoko odrinjena pod površino in ni tako nesprejemljiva. Označil bi jo kot "nezreli jaz", glavna predstavnika sta prav otroški in mladostni jaz ter vloga otroka. Zanimivo je tudi, da sta nekje med tema klastroma tudi vloga umetnika (ta je blizu "femme fatale") in pa moj privatni jaz.

Najbrž se ne motim, če predpostavim obstoj bolj ali manj obsežnih prototipov, okrog katerih se grupirajo posamezne predstave samega sebe in njihove sestavine. Te prototipe bi lahko hierarhično razporedili, in sicer tako, kot kaže slika 8.

Prav na koncu bi želel opozoriti na nekaj. Poskus, ki sem ga opisal, bi lahko označili kot poskus intrapersonalne (intraindividualne) multivariantne osebnostne diagnostike. Prepričan sem, da se tu odpira področje, katerega razsežnosti še niti približno ne slutimo. Kar zadeva naš poskus, lahko samo rečemo, da je na tem področju prostora za vse naše jaze in vse dele vseh naših jazov - tiste, ki smo jih zajeli in še mnoge druge. Na tem področju se skrivajo stvari, ki jih niti zdrava pamet, niti najbolj natančno opazovanje, niti najbolj sofisticirana globinska metoda ne morejo razkriti. Samo multivariantna analiza nam lahko razkrije latentno "algebro" in latentne "algoritme" naših nezavednih struktur.

LITERATURA

1. Sullivan, H. S. The interpersonal theory of psychiatry. New York, Norton, 1953.
2. Rogers, C. R. & Dymond, R. F. (Eds.) Psychotherapy and personality change. Chicago, University of Chicago Press, 1954.
3. Krech, D., Crutchfield, R. S. & Ballachey, E. L. Individual in society. New York, McGraw-Hill, 1962.
4. Kelly, G. A. Europe's matrix of decisions. In M. R. Jones (Ed.), Nebraska symposium on motivation (Vol. 10). Lincoln, University of Nebraska Press, 1962.
5. Musek, J. Model referenčnega delovanja jaza. Ljubljana, Društvo psihologov Slovenije, 1985.
6. Tesser, A. & Paulhus, D. The definition of self: Private and public self-evaluation management strategies. Journal of Personality and Social Psychology, 1983, 44, 4, 672-682.
7. James, W. Principles of psychology. New York, Holt, 1890.
8. Cooley, C. H. Human nature and the social order. New York, Scribner's, 1902.
9. Mead, G. H. Mind, self, and society. Chicago, University of Chicago Press, 1934.
10. Sullivan, H. S. Conceptions of modern psychiatry. New York, Norton, 1940.
11. Bowlby, J. Attachment and loss: Vol. I. Attachment. New York, Basic Books, 1969.
12. Greenberg, J. R. & Mitchell, S. A. Object relations in psychoanalytic theory. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press, 1983.
13. Harre, R. Social being: A theory for social psychology. Littlefield, Adams, 1980.
14. Baldwin, J. M. The individual and society. Boston, Boston Press, 1911.
15. Dahrendorf, R. Homo sociologicus. Köln, Opladen, 1959.
16. Goffman, E. Stigma. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1963.
17. Habermas, J. Stichworte zur Theorie der Sozialisation (1968): J. Habermas, Kultur und Kritik, Frankfurt, Suhrkamp, 1973.
18. Krappmann, L. Die problematische Wahrung der Identität. V: A. Heigl-Evers (izd.). Die Psychologie des 20. Jahrhunderts, VIII. Lewin und die Folgen. Zürich, Kindler, 1979, 413-423.
19. Anderson, J. R. Cognitive psychology and its implications. New York, Freeman, 1985.
20. Carver, S. C. & Scheier, M. F. Perspectives on psychology. Boston, Allyn and Bacon, 1988.

21. Markus, H. Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1977, 35, 63-78.
22. Mischel, W. *Introduction to personality*. New York, Holt- Rinehart-Winston, 1981.
23. Rosch, E. Cognitive reference points. *Cognitive Psychology*, 1975, 1, 532-547.
24. Rosch, E., Mervis, C., Gray, W., Johnson, D. & Boyes-Braem, P. Basic objects in natural categories. *Cognitive Psychology*, 1976, 8, 382-439.
25. Tversky, A. Features of similarity. *Psychological Review*, 1977, 84, 327-352.
26. Wittgenstein, L. *Philosophical investigations*. New York, Macmillan, 1953.